

STRESZCZENIE

Rozwój muzykologii liturgicznej lub odwołując się do słów znaczącego pod względem autorytetu i powszechnie znanego regenta prawosławnego, Michała Fortunato¹ (**Aneks A, komentarz 1**) „teologia wokalistyki cerkiewnej”, na współczesnym etapie rozwoju charakteryzuje się niebywały wzrostem zainteresowania prawosławną kulturą, zwłaszcza w wymiarze jej *praksis* liturgicznej, źródeł, historii powstania, zakorzenienia i funkcjonowania społecznego, a także jej obecnego stanu i dróg rozwojowych.

Zaistnieniu takiej sytuacji sprzyjał niewątpliwie szereg uwarunkowań historycznych, spośród których w szczególny sposób wyeksponować należy fakt odrodzenia życia religijnego w postradzieckiej przestrzeni. Odrodzenie to skłoniło znaczącą część społeczeństwa do zainteresowania się wartościami duchowymi, także w ten czy inny sposób ultraconymi. Jakościową strukturę tego zainteresowania możemy rozważać zarówno w kategorii *makro*, jak i *mikro*. Na poziomie *makro* dostrzeżemy pogłębienie i rozszerzenie wiedzy dotyczącej wokalnej kultury cerkiewnej jako fundamentalnego zjawiska, umożliwiającego odtworzenie przeszłości dzięki pracom muzycznej mediewistyki, z uwagi na jego szczególne miejsce w muzycznym wymiarze przestrzeni artystycznej.

Na poziomie *mikro*, intensyfikacja i rozszerzenie zakresu badań omawianego przedmiotu w znacznej mierze przyczyniły się do wzrostu lokalnej tożsamości w zakresie muzycznym i liturgicznym, pozwalając odtworzyć interesujące momenty zaistnienia i późniejszego rozwoju prawosławnej kultury cerkiewnej Ziemi Grodzieńskiej.

Znaczenie tego regionu jako obiektu badawczego skoncentrowanego na kulturalnym wymiarze wokalistyki cerkiewnej, determinuje niewątpliwie jego jednoznacznie pojmowane nadgraniczne położenie geograficzne, gdzie w cudowny sposób zogniskowały się etniczne i konfesyjne uwarunkowania, a zwłaszcza tendencje muzyczno-kulturowe. Spośród mnogich okręgów Białorusi, tylko *Oblast' Grodzieńska* wydaje się być najdalej na zachód wysuniętym terenem oddziaływania wschodniosłowiańskiego Prawosławia, co nie mogło nie mieć znaczenia na Jego losy dziejowe w różnych periodach rozwoju. A w tej materii wskazać możemy ogromny diapazon postaw: od wiodącej religii państwowej po ograniczenia i wreszcie zagrożenia całkowitą likwidacją.

¹ Por. Aneks A, komentarz 1. Litery porządkujące Aneksy podług alfabetu łacińskiego

Wskazać również należy szeroki wachlarz różnorodnych społeczności religijnych, istnieniu których region ten zawdzięcza nie tylko swe tradycje tolerancji i zrozumienia odmienności w odniesieniu do innych chrześcijan, lecz także do licznych niechrześcijańskich religii na tym terytorium obecnych. Pojmowana ontologicznie kultura tej ziemi jawi się jako teren obecności wielu systemów językowych, poświadczonych istnieniem lokalnych pomnikowych pozycji muzycznych i literackich, wydawanych tu po białorusku, po łacinie, po niemiecku, po polsku, po rosyjsku, po cerkiewnosłowiańskiemu, w jidisz i w języku hebrajskim.

Wybór ram chronologicznych prezentowanych badań (od czasu zaistnienia Prawosławia na Ziemi Grodzieńskiej w wieku XI aż do czasów obecnych) uwarunkowany jest zarówno ilością źródeł historycznych jak i wokalnych, będących w jednakowym stopniu świadectwami poziomu teologii praktycznej i tradycji praktyk koncertowych Grodzieńczyzny, jak i potwierdzeniem specyfiki historycznych przejawów z dziedziny muzyki i sztuki odpowiedniej dla danej epoki. Tak szeroko zakrojony diapazon temporalny pozwala na wyodrębnienie wszystkich specyficznych cech prawosławnej kultury wokalnej na omawianym terenie, dzięki zachowanym do naszych czasów zabytkom: od prostych, zapisanych dawną notacją pięcioliniową przykładów *znamiennego rozspiewa* (*Irmologion Supraski*)² po współczesne przykłady artystycznej twórczości kompozytorskiej, wykorzystywanych zarówno podczas Świętej Liturgii jak i w nabożeństwach paraliturgicznych³.

Za **OBIEKT** badawczy niniejszej dysertacji obrano kulturę wokalną Cerkwi Prawosławnej wraz z jej prawami rozwojowymi i tradycjami.

PRZEDMIOTEM analizy naukowej jawi się być proces realizacji prawosławnej tradycji cerkiewnej w kontekście teologii praktycznej na Ziemi Grodzieńskiej; proces ten przedstawiono w porządku chronologicznym – od czasu zaistnienia po współczesność.

AKTUALNOŚĆ WYBRANEGO TEMATU. Przeprowadzona w kontekście określonych zagadnień praca badawca konkretyzowała się na prezentacji tradycji wokalnych Cerkwi Prawosławnej, obecnych na omawianym terenie z uwzględnieniem ich

² Aneks A, komentarz 2.

³ Mówiąc o **Irmologionie Supraskim** rzeczą konieczną wydaje się uwaga, iż związane z dokumentem nazwisko Bohdana Onisimowicza (z jego podpisem i datą ukończenia komplikacji omawianego dokumentu można się spotkać w kilku miejscach), co może rodzić sugestie, iż jest on autorem tego zbioru. Nie jest to prawda, gdyż wskazana osoba była jedynie skryptorem dzieła, tylko je przepisywała. W licznych monasterach i Ławrach istniały wyodrębnione obszerne skryptoria, czyli specjalne pomieszczenia, gdzie uczeni mnisi przepisywali rękopisy, także rękopisy nutowe.

konotacji historycznych. Kwestia powrotu społeczeństwa do Cerkwi, odrodzenie świadomości religijnej, ewokowane niewątpliwie przebudzeniem życia parafialnego, swego uzasadnienie znajdują w najistotniejszym wydarzeniu historycznym końca XX wieku – rozpadem Związku Radzieckiego, który przez cały czas swego trwania prowadził politykę realizującą postulat wojującego ateizmu. Odrodzenie życia cerkiewnego podobnie jak drogi duchowego rozwoju domagały się wysiłków zarówno ze strony duchownych jak i świeckich teologów, ukierunkowanych na nauczanie, pracę badawczą, konserwatorską, usystematyzowanie tradycji religijnych, istotnym elementem których jawi się śpiew liturgiczny, rozpatrywany nie tylko w odniesieniu do ważnego dla każdego ortodoksa *Typikonu*⁴, lecz także jako istotny przejaw doświadczenia społecznokulturalnego, przekazującego prócz ogólnoludzkich wartości kulturowych najwyższą zwyczszą Ideę, która ma jednoznaczny wpływ na kształtowanie kultury wokalnej w jej narodowym wymiarze.

Praktyka wokalna, główny element tej kultury, jawi się jako nieprzerwany proces, w którym wzajem na siebie oddziałują i w różnorodny sposób wpływają zróżnicowane tradycje stylistyczne i kierunki. Osobiste doświadczenia badacza na tym polu pozwoliły jednoznacznie wyodrębnić następujące ukierunkowania:

- pełniejsze uwzględnienie zabytków kultury muzycznej, poddawanych analizie z punktu widzenia muzykologii. Wcześniejszego badania w tym zakresie odnosiły się do wszystkich przejawów cerkiewnej kultury wokalnej jako do celu samego w sobie, czyli jednoznacznie, na podstawie teologicznego tekstu sformułowane dzieło muzyczne.

- jako jedną z najważniejszych w sensie wpływu na modlących się ludzi, form modlitwy zawartych w muzycznym dźwięku. Z tego właśnie powodu „nauczanie muzyki cerkiewnej prowadzone przez kogoś, co znajdująca się poza strukturami eklezjalnymi nie potrafi określić znaczenia dla cerkiewnej kultury danego dzieła to nonsens, to coś nienormalnego”⁵.

Aktualność obranego tematu potwierdzają też powstałe w ciągu ostatnich lat trzydziestu liczne prace naukowe i popularnonaukowe z dziedziny muzykologii liturgicznej, mediewistyki, paleografii muzycznej czy muzycznego krajoznawstwa.

⁴ Aneks A, komentarz 3.

⁵ T. Naumienko, *Tekstologia w nauczaniu muzyki*. Pomniki myśli historycznej, Moskwa 2013, s. 281.

CEL I ZADANIA BADAWCZE

Zasadniczym celem badawczym była integralnie pojmowana charakterystyka roli, znaczenia i funkcji prawosławnej kultury cerkiewnej na Ziemi Grodzieńskiej ze wskazaniem na dynamikę przemian od momentu zaistnienia aż po nasze dni. Charakterystyka taka winna, zdaniem autora, uwzględniać zarówno szeroko pojmowane historyczne, teologiczne, kulturowe i muzyczne uwarunkowania, jak też traktować problem w funkcji czynnika rozwojowego kultury regionalnej.

Celem osiągnięcia tak zarysowanych celów skonkretyzowano następujące ZADANIA:

- 1 Scharakteryzować najważniejsze fakty historyczne sprzyjające rozprzestrzenianiu się i rozwojowi Prawosławia na Ziemi Grodzieńskiej, funkcjonujące w okresie Jego rozwitku a także praktycznej całkowitej likwidacji.
- 2 Wyodrębnić i usystematyzować poszczególne etapy rozwoju prawosławnej kultury wokalnej w jej perspektywie historycznej z uwzględnieniem zmian państwowych, wymiaru administracyjno-terytorialnego i historycznych katastrof.
- 3 Zaprezentować najważniejsze przyczyny sprzyjające pojawiению się nowej fali zainteresowania omawianymi zagadnieniami, co skutkowało odrodzeniem kultury wokalnej pod koniec XX stulecia.
- 4 Zaprezentować warunki kształcenia i działalności regentów, psalmistów i dyrygentów zespołów cerkiewnych na podstawie rękopiśmiennych i wydanych drukiem partytur z niektórych zbiorów nutowych.
- 5 Dokonać analizy wokalnych dzieł cerkiewnych wychodzących spod pióra regentów, a także posługujących na Ziemi Grodzieńskiej duchownych: N. Bujłowa, A. Wołynczyka, prot. A. Szaszkowa czy prot. A. Bondarenko; analiz takich dokonać w odniesieniu do indywidualnego stylu każdego kompozytora w kontekście kultury wokalnej Cerkwi Prawosławnej.
- 6 Opisać i wyróżnić rolę prawosławnej praktyki wokalnej jako ważnego czynnika rozwoju kultury na terenie Grodzieńszczyzny w dobie współczesnej.

NOVUM BADAŃ NAUKOWYCH polega na tym, że

- 1 Dokonano rekonstrukcji historycznej prawosławnej kultury wokalnej na Ziemi Grodzieńskiej od momentu jej zaistnienia do naszych czasów i uznano ją za nieprzerwany proces liturgiczno-muzyczny w całokształcie jego komponentów strukturalnych: życia cerkiewnego, twórczości wokalnej, cerkiewnej praktyki

wykonawczej pojmowanej jako nieodłączna część posługi liturgicznej, wykształcenia, wychowania i ukształtowania myśli krytycznej. Z wielką uwagą dokonano szczegółowej analizy historycznego aspektu zaistnienia, ukonstytuowania i rozwoju prawosławnej wokalnej kultury cerkiewnej na terenie Grodzieńszczyzny w odnośnych periodach.

- 2 Przedstawiono w zarysie okoliczności powstania, rozwoju i działalności Cerkwi Prawosławnej na Ziemi Grodzieńskiej, konfrontacji ze stanem faktycznym uwarunkowań historycznych: od momentu łaskawej akceptacji i współpracy ze strony władz cywilnych po czas prześladowania i całkowitego zniszczenia wszystkich różnorodnych form religijnego oddziaływania i duchowego życia.
- 3 Na podstawie ogromnej ilości zgromadzonego kronikarskiego materiału archiwального prześledzono drogi i jakość rozwojową wokalnej kultury cerkiewnej, realizowanej zarówno podczas Świętej Liturgii jak i poza nią na terenie Obwodu Grodzieńskiego od XIX do XXI wieku, wskazując zarówno na kulturowe *propria* jak i niewątpliwe wpływy przedstawicieli innych wyznań, celem wykazania roli tej kultury w obszarze życia społecznego.
- 4 Zaprezentowano, przeanalizowano i wprowadzono do cerkiewnej *praksis* wokalnej dzieła kompozytorów cerkiewnych z interesującego nas terenu, analizę wzbogacając wiadomościami dotyczącymi ich teologicznego i muzycznego wykształcenia.
- 5 Na podstawie analizy działalności kameralnego chóru „Dojlidstwa” i historii Międzynarodowego Festiwalu Wokalistyki Prawosławnej „Kołojskij Błagowiest” sformułowano wnioski dotyczące praktyki wokalnej jako istotnego czynnika rozwoju kultury grodzieńskiej w okresie współczesnym.
- 6 Usystematyzowano, przeanalizowano i uogólniono wprowadzone do użytku naukowego nowe dane, dotyczących cerkiewnej kultury wokalnej na Ziemi Grodzieńskiej, prezentując jednocześnie mało rozpowszechnione bądź wręcz nieznane wcześniej partytury przechowywane w bibliotekach prywatnych kilku regentów, posługujących w tutejszych parafiach, umożliwiając w ten sposób formułowanie wniosków na temat określonych procesów historycznych i stylistycznych. Przedstawione wyżej kategorie informacyjne, w sposób oczywisty wzbogacając wiedzę dotyczącą nie tylko Cerkwi Prawosławnej, funkcjonującej na danym obszarze, lecz także na bieżąco poszerzając wyobrażenia dotyczące kultury muzycznej, realizowanej w odnośnym regionie.

Struktura dysertacji. Niniejsza praca składa się z wykazu skrótów i oznaczeń umownych, Wprowadzenia, ogólnej charakterystyki dysertacji, czterech rozdziałów, Zakończenia, Summarium, spisu Bibliografii oraz Aneksów (włącznie z aneksem zawierającym materiały audio i video).

Wykaz skrótów i oznaczeń umownych składa się z wyjaśnienia (rozszыfrowania) zarówno charakterystycznych dla Prawosławia skrótowych oznaczeń instytutów i instytucji, mających w swym posiadaniu dokumenty dotyczące interesującego nas tematu, jak i skróty nazw instytucji naukowych.

We **Wprowadzeniu** zdefiniowano charakter i jakość śpiewów cerkiewnych, uznając je za nieodłączny element Liturgii Prawosławnej, podkreślając znaczenie rejonu ich pochodzenia, a także wybór granic chronologicznych. Autor zwraca uwagę na nowatorstwo prezentowanych badań, definiujących cerkiewną kulturę wokalną na terenie Grodzieńszczyzny nie tylko jako szczególny teologiczny język modlitewny, lecz prezentując ją w jej dynamicznym wymiarze jako historyczno-stylistyczny proces i wieloaspektowe *integrum* zarazem. Takie ujęcie ewokowało konieczność poszerzenia bazy badawczej.

Ogólna charakterystyka pracy zawiera szereg pytań dotyczących aktualności wybranego tematu, jakość jego *novum*, wskazanie celów i zadań badawczych, omówienie najważniejszych elementów nowatorskich zawartych w dysertacji, sformułowanie zagadnień, które Autor uważa za istotne i z tego powodu warte omówienia podczas obrony. W tym fragmencie także opisano dokładnie osobisty wkład naukowy Doktoranta, przytaczając spis konferencji, w jakich brał udział oraz wydrukowanych prac naukowych jego autorstwa. Wskazany spis potwierdza, iż zagadnienia poruszane w dysertacji bliskie są Autorowi, a próby dysertacyjnych badań zawarto już wcześniej w odnośnych publikacjach.

Rozdział pierwszy Metodologiczne podstawy badań prawosławnej praktyki cerkiewnej na Ziemi Grodzieńskiej składa się z dwu podrozdziałów. Pierwszy, *Kwestie terminologiczne* wiąże się z uściśleniem terminologii, koncentrując się zwłaszcza na pojęciach *muzyki religijnej*, *śpiewu liturgicznego* czy *wierszy duchownych*. Drugi podrozdział, *Literatura pomocnicza i metodologia badań* zawiera systematyzację i analizę źródłową interesującego nas tematu, a także szeroki zakres metod wykorzystanych w niniejszym opracowaniu: metody znajdujące zastosowanie w ogólnym obszarze naukowym (metoda systemowa, metoda współzależności między historycznością a logiką w procesie poznawania czy metoda dedukcyjna od konkretnego do abstraktu). Nie zabrakło metod

historycznych (historyczno-genetycznych, historyczno-porównawczych, historyczno-typologicznych, a także analizy diachronicznej) oraz specjalnych (analiza muzykologiczna).

Rozdział drugi Historyczne uwarunkowania zaistnienia, rozwoju i funkcjonowania Cerkwi Prawosławnej na terenie Grodzieńszczyzny składa się ze świadectw historycznych odnoszących się do Prawosławia na Ziemi Grodzieńskiej, umownie podzielonych przez Autora na szereg okresów historycznego pochodzenia. Przytoczone fakty stanowią dla badacza podstawę generowania wniosków dotyczących złożoności historycznego biegu i uwarunkowań, w kontekście których wyznanie prawosławne zmuszone było realizować swą misję apostolską.

Rozdział trzeci Obecność i rozpowszechnianie prawosławnych dzieł liturgicznych na Ziemi Grodzieńskiej poświęcono analizie różnorodnych sposobów podejścia myśli badawczej w odniesieniu do śpiewu cerkiewnego oraz opisowi zaistnienia tego procesu badawczego na terenie Grodzieńszczyzny, poczynając od przyjęcia chrześcijaństwa i prezentując jego rozwój w poszczególnych, wyznaczonych umownie przez Autora w rozdziale poprzednim, okresach historycznych. W rozdziale tym spotkać też możemy opis działalności poszczególnych psalmistów, regentów i dyrygentów chóralnych Ziemi Grodzieńskiej, analizując zarazem cerkiewne dzieła wokalne kompozytorów omawianego regionu.

W rozdziale czwartym Prawosławna *praksis* wokalna jako czynnik rozwojowy kultury grodzieńskiej w dobie współczesności opisano i przeanalizowano szereg charakterystycznych dla Grodzieńszczyzny przejawów cerkiewnej kultury wokalnej: działalność Chóru Kameralnego Muzyki Cerkiewnej „Dojlidstwa” w kontekście odrodzenia tradycji wokalnych na przełomie XX i XXI wieku, a także omówienie dwudziestoletniego istnienia fenomenu, zaistniałego z inicjatywy Eparchii Grodzieńskiej i realizowanego przy współudziale Władz Obwodowych, czyli Międzynarodowego Prawosławnego Festiwalu Wokalnego „Kołojskij Błagowiest”. Omawiany rozdział wypełniony jest szeregiem informacji dotyczących Zespołów biorących udział w Festiwalu od momentu jego zaistnienia, a także zwycięzców, nagród i wyróżnień. Pod koniec rozdziału znajdziemy wnioski dotyczące roli Festiwalu jako istotnego elementu życia społecznego.

Treść **Zakończenia** stanowią zasadnicze wnioski badawcze, skorelowane z zagadnieniami, które Autor uważa za istotne i z tego powodu warte omówienia podczas obrony dysertacji.

Spis bibliografii zawiera 188 pozycji.

Tekst zasadniczy dysertacji wzbogacono aneksami:

Aneks A – Komentarze do tekstu,

Aneks B - fragmenty dokumentów, rękopisów i wydawnictw periodycznych,

Aneks C – przykłady nutowe,

Aneks D – ilustracje.

Do Aneksu zawierającego materiały audio i video włączono nagrania Chóru Kameralnego Muzyki Cerkiewnej „Dojlidstwa”, przykłady dzieł kompozytorów wywodzących się z Grodzieńszczyzny, analizy których dokonano w podrozdziale 3.5.2., fragmenty występów konkursowych Zespołów Cerkiewnych zaprezentowanych podczas Międzynarodowego Prawosławnego Festiwalu Wokalnego „Kołożskij Błagowiest” oraz film video z XIV edycji tegoż Festiwalu.

Mieczysław
M. Kłobuczyński

РЕЗЮМЕ

Развитие лiturгического музыкоznания или, по словам авторитетного и известного православного регента, протоиерея Михаила Фортунато [Приложение А, комментарий 1], «богословия церковного пения», характеризуется на современном этапе возрастанием небывалого интереса к церковно-певческой культуре Православия, ее истокам, истории возникновения, зарождения и функционирования, а также ее современного состояния и путей развития. Такой заинтересованности способствовал ряд исторических факторов, среди которых следует отметить возрождение религиозной жизни на постсоветском пространстве. Это инспирировало обращение значительной части общества к духовным ценностям, в том числе уже утраченным. На макроуровне углубление и расширение знаний о церковно-певческой культуре как процессе имеет принципиальную значимость для осмысления культурного прошлого в контексте музыкальной медиевистики, как одной из составляющих музыкально-художественного пространства. На микроуровне интенсификация и расширение исследований в значительной мере способствуют развитию музыкального и лiturгического краеведения, позволяющего раскрыть картину зарождения и развития православной церковно-певческой культуры на Гродненщине.

Среди большинства областей Беларуси Гродненщина является самым западным ареалом восточнославянского православия, что не могло не отразиться в разные периоды истории на его судьбе, которая определяется широким диапазоном: от главенствующей религии в масштабах государства до притеснения и планами на полное уничтожение. Вместе с тем, представленный целым соцветием религий, этот регион отмечен толерантностью и веротерпимостью, так как здесь переплелись традиции как христианских, так и нехристианских конфессий. Сама же культура Гродненщины характеризуется полилингвистичностью, свидетельством чему является существование музыкальных и литературных памятников, созданных на языках: белорусском, латинском, немецком, польском, русском, церковно-славянском, идише и иврите.

Выбор хронологических рамок исследования (от зарождения Православия на Гродненщине в XI веке – до наших дней) обусловлен как наличием певческих и исторических источников свидетельства православного практического богословия и концептурно-репрезентативных практик на Гродненщине, так и спецификой исторических и музыкально-художественных явлений времени. Рассматриваемый период охватывает все стилевые особенности певческой культуры Православной Церкви на Гродненщине на основании сохранившихся и дошедших до наших дней памятников: от богослужебных анонимных песнопений знаменного распева, зафиксированных в ранней пятилинейной

нотацией (Супрасльский Ирмой) [Прил. А, ком. 2], до современных авторских литургических и паралитургических сочинений¹.

ОБЪЕКТОМ исследования данной работы выступает певческая культура Православной Церкви с ее закономерностями и традициями.

ПРЕДМЕТОМ изучения является процесс реализации певческой традиции Православия в практическом богословии на Гродненщине в исторической ретроспективе: от зарождения до наших дней.

АКТУАЛЬНОСТЬ ИЗБРАННОЙ ТЕМЫ. Данная исследовательская работа посвящена изучению церковно-певческих традиций Православной Церкви на территории Гродненщины в ее исторической ретроспективе. Процесс обращения социума к церкви, возрождения религиозного сознания и церковно-приходской жизни был обусловлен главным историческим событием последней четверти XX века – распадом СССР, проводившим все годы политику воинствующего атеизма. Возрождение церковной жизни, пути ее развития потребовали усилий богословов и светских ученых, направленных на изучение, исследование, сохранение, систематизацию религиозных традиций, частью которых являются песнопения, и не только в контексте православного Типикона [Прил. А, ком. 3] для верующих, но и как составной части социокультурного опыта, несущих общечеловеческие культурные ценности и высокий духовный идеал, который оказывает ведущее воздействие на формирование этнической певческой культуры. Певческая практика, являясь главным элементом этой культуры, представляет собой непрерывный процесс, в котором, взаимодействуя и оказывая влияние друг на друга, сменяются разнообразные стилевые традиции и направления. Исследовательские мнения по певческой культуре Православной Церкви четко разделились на следующие направления, которые воспринимали их, как:

- богатейшее музыкально-культурное наследие прошлого, построенное и подвергавшееся анализу с точки зрения законов музыказнания. В этой плоскости все церковно-певческие явления воспринимались исключительно как самоцель, законченное музыкальное произведение на богословский текст;
- одну из самых действенных в смысле воздействия на молящегося форм молитвы в звуках музыки. Именно поэтому «<...> изучать церковную музыку, находясь вне церкви, не зная, что собой представляет это явление в структуре самой церкви, – это нонсенс, это ненормально»².

1 Говоря о Супрасльском Ирмое, необходимо помнить, что известный Богдан Онисимович, чья подпись и дата фигурируют в нескольких фрагментах памятника, являлся всего лишь переписчиком нот. Большие монастыри и лавры имели обширные скриптории, то есть специальные помещения, где обученные монахи занимались переписыванием рукописей, в том числе и нот.

2 Т. Науменко, *Текстология музыкальной науки. Памятники исторической мысли*, Москва 2013, с. 281.

Актуальность темы приобретают многочисленные научные и научно-практические работы в области литургического музыкоznания, медиевистики, музыкальной палеографии и музыкального краеведения последних тридцати лет.

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Цель исследования – целостно охарактеризовать роль, значение и функцию православной церковно-певческой культуры на Гродненщине в динамике ее изменения с момента возникновения и до наших дней: в единстве исторических, богослужебных, культурных и музыкальных особенностей, а также рассматривая ее в качестве фактора развития региональной культуры.

Для осуществления поставленных целей определены следующие ЗАДАЧИ:

1. Охарактеризовать важнейшие исторические факторы, способствовавшие распространению и развитию Православия на Гродненщине, периодам его расцвета и практически полного исчезновения.
2. Определить и систематизировать основные этапы развития православной певческой культуры в исторической ретроспективе с учетом изменявшихся государственных, административно-территориальных образований и исторических коллизий.
3. Раскрыть основные причины, способствовавшие появлению новой волны интереса, и как следствие – возрождению песнопений в конце XX столетия.
4. Выявить условия формирования и деятельности регентов, псаломщиков и дирижеров церковных коллективов на основании рукописных и печатных партитур из частных нотных собраний.
5. Осуществить анализ церковно-певческих сочинений регентов и священнослужителей-композиторов Гродненщины: Н. Буйлова, А. Волынчика, прот. А. Шашкова, прот. А. Бондаренко, проанализировав индивидуальный стиль каждого в контексте вокально-певческой культуры Православной Церкви.
6. Описать и показать роль православной певческой практики как фактора развития культуры на Гродненщине на современном этапе.

НАУЧНАЯ НОВИЗНА ИССЛЕДОВАНИЯ. Научная новизна диссертационной работы состоит в том, что:

1. Осуществлена историческая реконструкция православной церковно-певческой культуры на Гродненщине от момента зарождения и до наших дней как непрерывного богослужебно-музыкального процесса в единстве его структурных компонентов: церковной жизни, певческого творчества, церковно-певческого исполнительства как неотъемлемой составной части богослужения, образования, воспитания и эпистолярной критической мысли. Последовательно и детально проанализирована

историю возникновения, становления и развития православной церковно-певческой культуры на Гродненщине в обозначенный период.

2. Охарактеризованы основные предпосылки зарождения, развития и деятельности Православной церкви на Гродненщине с учетом различных исторических реалий: от режима благоприятствования и содействия со стороны государства до преследования и тотального уничтожения всех различных форм проявления религиозной деятельности и жизни.
3. На обширном массиве архивного хроникального материала прослежены пути и способы развития церковно-певческой культуры богослужебной и внебогослужебной форм исполнения в XIX – XXI столетиях в гродненском регионе, выявлены особенности ее взаимодействия с представителями иных конфессий, определена ее роль и значение в светском сегменте социума.
4. Выявлены, проанализированы и введены в церковно-певческую практику сочинения церковных композиторов Гродненщины в контексте с их богословским и музыкальным образованием.
5. На основе анализа деятельности камерного хора «Дойлідства» и международного фестиваля православных песнопений «Коложский Благовест» сделан вывод о православной певческой практике как важнейшем факторе развития культуры на Гродненщине на современном этапе.
6. Выявлены, систематизированы, проанализированы, обобщены и введены в научный обиход новые данные о церковно-певческой культуре на Гродненщине, в том числе малоизвестные и неизвестные ранее рукописные партитуры из собственных библиотек ряда регентов, служивших на приходах Гродненской земли, что позволяет сделать выводы об определенных историко-стилевых процессах. Все это, несомненно, обогащает не только наши знания о Православной Церкви в данном ареале, но и существенно расширяет представление о музыкальной культуре исследуемого региона.

Структура диссертации. Работа состоит из Перечня сокращений и условных обозначений, Введения, Общей характеристики работы, четырех глав, Заключения, Резюме, Библиографического списка, Приложения, Аудио и Видео приложений.

Перечень сокращений и условных обозначений содержит расшифровку как характерных для Православия сокращений, так аббревиатуры институтов и объединений, содержащих документы по интересующей нас теме, сокращения названий учебных заведений.

Во **Введении** дается определение церковных песнопений, как неотъемлемой части православных богослужений, объясняется значимость региона исследования, а также выбор хронологических границ. Автор подчеркивает новаторство данного исследования, определяющего православную церковно-певческую культуру на Гродненщине не только как особый богослужебный язык молитвы, но как историко-стилевой процесс и многогранную целостность, в связи с чем обосновывается расширение исследовательской базы.

Общая характеристика работы содержит вопросы актуальности выбора темы, ее новизна, определены цели и задачи исследования, перечислены основные пункты новизны диссертации, сформулированы Положения, выносимые на защиту. Здесь же подробно описан личный вклад докторанта, приведены все конференции и печатные научные издания, в которых была осуществлена апробация исследовательской работы и публикация ее результатов.

Глава первая «Методологические основы изучения православной певческой практики на Гродненщине» содержит два подраздела. Первый, «Вопросы терминологии», связан с уточнением терминологического аппарата, посвящен характеристике понятий «духовная музыка», «литургическое пение», «духовный стих». Второй, «Литература и методология исследования», содержит систематизацию и анализ источников по исследуемой теме, а также широкий круг методов, который был использован в данной работе: ряд общенаучных (системный, метод взаимосвязи исторического и логического в познании, метод восхождения от конкретного к абстрактному), исторических (историко-генетический, историко-сравнительный, историко-типологический, метод диахронического анализа) и специальных (музыковедческий анализ) методов.

Глава вторая «Исторические предпосылки зарождения, развитие и деятельность Православной Церкви на Гродненщине» содержит исторические сведения, касающиеся Православия на Гродненщине, условно разделенные автором на ряд периодов. На основании данных фактов автором делаются выводы о сложной истории и условиях, в которых на Гродненщине Православие осуществляло свою деятельность.

Глава третья «Функционирование и распространение православных богослужебных песнопений на территории Гродненщины» посвящена анализу различных подходов в исследовательской мысли в отношении церковных песнопений, описанию зарождения этого процесса на Гродненщине от принятия Христианства в соответствии к историческим периодам, обозначенным автором в предыдущей главе. Также в этом разделе представлена деятельность ряда псаломщиков, регентов и дирижеров на Гродненщине, анализируются песнопения композиторов региона.

В Главе четвертой «Православная певческая практика как фактор развития культуры на современном этапе» описывается и анализируется ряд знаковых для Гродненщины явлений: деятельность Камерного хора церковной музыки «Дойлідства» в контексте возрождения певческой традиции на стыке XX – XXI столетий, а также проведение на протяжении 20 лет руководством Гродненской епархии в содружестве с областной властью Международного фестиваля православных песнопений «Коложский Благовест». Данный раздел насыщен информацией о коллективах, принимавших участие в фестивалях с самого его начала, о победителях, наградах и призах. В конце главы – выводы о роли фестиваля как компонента общественной жизни.

Заключение содержит основные выводы исследования в соответствии с Положениями, которые были вынесены на защиту.

Библиографический список содержит 188 позиций.

Диссертация содержит **Приложения:** **A** – Комментарии к тексту; **B** – Выдержки из документов, рукописей и периодических изданий; **C** – Нотные примеры; **D** – Иллюстрации. В **Аудио** и **Видеоприложения** включены записи Камерного хора церковной музыки «Дойлідства», записи сочинений композиторов Гродненщины, музыкальные анализы которых представлены в главе 3.5.2., конкурсные исполнения церковных песнопений коллективов на Международном фестивале православных песнопений «Коложский Благовест», а также видеофильм XIV Международного фестиваля православных песнопений «Коложский Благовест».

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "M. Nebiedzi".

SUMMARY

Development of liturgical musicology or, as a reputable and well-known orthodox choir-master, protoiereus Mikhail Fortunato said [**Annex A, note 1**], “theology of liturgical chanting”, is now characterized by increase of unparalleled interest in the orthodox culture of liturgical chanting, in its origins, its genesis and functioning as well as in its current condition and development paths. A number of historical facts contributed to such interest. Among them: revival of religious life in the post-Soviet area. It inspired turning of a significant part of society to intellectual values, including the lost ones. At macro level the intensification and broadening of knowledge about the culture of liturgical chanting as a process has essential significance for understanding cultural past in the context of musical medievalism as one of the components of musical and artistic area. At micro level intensification and broadening of research significantly promoted the development of musical and liturgical regional studies allowing giving the low-down on the revival and development of orthodox culture of liturgical chanting in Grodno region.

Among most of the regions of Belarus Grodno region is the most western area of East Slavic Orthodox Christianity, which couldn't but have an impact on its history during different periods of history. Its history is determined by a wide range: beginning from dominating religion within the state and ending with oppression and plans for total elimination. Besides, this region, presented by a range of religions, is distinguished by its tolerance and liberal attitude, as here traditions of orthodox and non-orthodox confessions have intertwined. The culture of Grodno region is characterized by the population speaking multiple languages, which is proved by existence of musical and literary monuments established in Belarusian, Latin, German, Polish, Russian, liturgical Slavic, Yiddish and Hebrew.

The choice of chronological frameworks of research (from the conception of Orthodox Christianity in Grodno region in the 11th century and up to modern time) is conditioned by the presence of chanting and historical sources of proof of orthodox practical theology and concert and representative practices in Grodno region as well as by specific character of historical, musical and artistic phenomena of time. The period considered comprises all stylistic peculiarities of chanting culture of Orthodox Church in Grodno region on the ground of the monuments, which were kept and are still existing: beginning from theological anonymous chanting of famous chant, written in early five-line notation (Suprasl Heirmologion) [**Annex A, note 2**], and ending with current authorial liturgical and paraliturgical compositions³.

³ When talking about Suprasl Heirmologion it is necessary to remember that famous Bogdan Onisimovich, who dated and signed several fragments of the monument, was only a copyist of the scores. Large monasteries and lauras had vast scriptoria, i.e. special premises where trained monks copied manuscripts as well as scores.

THE RESEARCH OBJECT of the present work is the culture of chanting of Orthodox Church with its regularities and traditions.

THE STUDY OBJECT is the process of realization of chanting tradition of Orthodox Christianity in practical theology in Grodno region in historical retrospective: from conception to modern times.

APPLICABILITY OF THE CHOSEN TOPIC. This research work is devoted to studying liturgical and chanting traditions of Orthodox Church in Grodno region in its historical retrospective. The process of turning the society to the church, revival of religious consciousness and liturgical and congregational life was conditioned by the main historical event of the last quarter of the 20th century - the breakup of the USSR, which during all years of its existence pursued the policy of aggressive atheism. The revival of liturgical life, the ways of its development required efforts of theologians and secular scientists directed on studying, research, preservation, systematization of religious traditions, part of which is chanting, not only within the context of orthodox Typikon [**Annex A, note 3**] for the worshippers, but as a part of social and cultural experience, proclaiming universal human cultural values and high spiritual ideal, which has lead impact on formation of ethnical chanting culture. The chanting practice, being the main element of this culture, is a continuous process, in which different stylistic traditions and directions interchange, interacting and having impact on each other. The researchers' opinions on chanting culture of the Orthodox Church have sharply separated to the following directions, which perceived them as:

- the richest musical and cultural legacy of the past, built and analyzed from the point of view of the laws of musicology. In this plane all liturgical chanting phenomena were perceived exclusively as a goal in itself, a completed musical composition for theological text;
- one of the most effective in the sense of effect on the worshippers' forms of pray in the sounds of music. That is why “<...> it is nonsense, it is abnormal to study liturgical music being outside the church, not knowing what this phenomenon within the structure of the church is”⁴.

Multiple scientific and scientific-practical works in the sphere of liturgical musicology, mediaevalism, musical paleography and musical regional studies of the latest thirty years obtain rationale.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF RESEARCH

The purpose of the research is to completely characterize the role, the meaning and the function of orthodox liturgical chanting culture in Grodno region within the dynamic of its changing

⁴ T. Naumenko, *Textology of the musical science. Monuments of historical thoughts*, Moscow 2013, p. 281.

since the moment of conception and to modern times: in the unity of historical, theological, cultural and musical peculiarities and also considering it as a development factor of the regional culture.

To accomplish the goals set, the following OBJECTIVES have been determined:

1. To characterize the most important historical factors contributing to spread and development of Orthodox Christianity in Grodno region, to the periods of its reviviscence and practically complete vanishing.
2. To determine and systematize main development stages of the culture of orthodox chanting in the historical retrospective with account of changing state, administrative and territorial formations and historical collisions.
3. To find out the main reasons, which contributed to the occurrence of a new wave of interest and, as a result, to revival of chanting at the end of the 20th century.
4. To elicit the conditions of formation and activity of choir-masters, psalm readers and conductors of church groups on the base of hand-written and printed music scores from private score collections.
5. To analyze liturgical and chanting compositions of choir-masters and clergymen-composers of Grodno region: N. Builov, A. Volynchik, Protoiereus A. Shashkov, Protoiereus A. Bondarenko, analyzing individual style of each of them in the context of vocal and chanting culture of the Orthodox Church.
6. To describe and show the role of orthodox chanting practices as factors of development of culture in Grodno region during current time.

SCIENTIFIC NOVELTY OF THE RESEARCH. The scientific novelty of the dissertation is as follows:

1. Historic reenactment of orthodox liturgical and chanting culture in Grodno region was performed from the moment of conception till present as continuous liturgical and musical process in the unity of its structural components: church life, chanting, church chanting as an integral part of liturgy, education, upbringing and epistolary critical thought. Gradually and in detail history of occurrence, establishment and development of orthodox liturgical chanting culture in Grodno region during the mentioned period was analyzed.
2. Main preconditions of conception, development and activity of the Orthodox Church in Grodno region with account of different historical realias were characterized: beginning from the regime of favouring and promotion of the government and ending with prosecution and total demolition of all different forms of appearance of religious activities and life.
3. On a wide range of archival chronicle material, the ways and means of development of liturgical chanting culture of liturgical and non-liturgical forms of performance in the 19th-21st centuries in Grodno region were traced, peculiarities of its interaction with

- representatives of other confessions were found out, its role and meaning in the secular segment of the society was established.
4. Compositions of church composers of Grodno region in the context with their liturgical and musical education were found out, analyzed and introduced to liturgical and chanting practice.
 5. On the ground of analysis of activities of chamber choir "Doilidstva" and international festival of orthodox chanting "Kolozhskiy Blagovest" a conclusion of orthodox chanting practice as the most important factor of development of culture in Grodno region at the current time was made.
 6. New information of liturgical and chanting culture in Grodno region were found out, systematized, analyzed, generalized and implemented in the scientific use, including little known and unknown earlier hand-written music scores from private libraries of a range of choir-masters, who served in the parishes of Grodno area, which allows to make conclusions of certain historical and stylistic processes. All that undoubtedly enriches not our knowledge of Orthodox Church in that area, but also significantly broadens our idea of music culture of the researches region.

Structure of the dissertation. The work includes a List of Abbreviations and Notations, Introduction, General Characterization of the Work, four chapters, Conclusion, Summary, Annex, Audio and Video annexes.

List of Abbreviations and Notations includes detailed explanation of the abbreviations, which are characteristic of Orthodox Christianity, as well as abbreviations of the institutes and associations keeping the documents, containing the topic of our interest, abbreviations of educational institutions.

In the **Introduction** a definition of religious chanting as an integral part of orthodox liturgies, the significance of the researched region is explained, as well as the choice of chronological period. The author emphasizes the innovativeness of the research, determining the orthodox religious chanting culture in Grodno region not only as a special liturgical praying language, but also as a historical and stylistic process and multisided entirety, which the broadening of research base is explained.

General Characterization of the Work includes issues of the rationale of the topic choice, its novelty; purpose and objectives of research were determined, main points of the novelty of the dissertation are numbered, provisions to be defended are stated in it. Here a personal contribution of the doctoral student is detailed, all conferences and print scientific media were provided, in which approbation of the research work and publication of its results were provided.

The First Chapter “Methodological fundamentals of the studies of orthodox chanting practice in Grodno region” includes two sections. The first one, “Terminology issues”, is connected with specification of the research vocabulary; it deals with the characterization of the notions “sacred music”, “liturgical chanting”, “spiritual poem”. The second section, ”Literature and research methodology”, offers systematization and analysis of sources on the research topic as well as a wide range of methods, which was used in this work: a range of general scientific (systematic, method of interaction of historical and logical in cognition, method of ascendancy from specific to abstract), historical (historical- genetic, historical-comparative, historical-typological, method of diachronic analysis) and special (musicological analysis) methods.

The Second Chapter “Historical preconditions of conception, development and activity of the Orthodox Church in Grodno region” includes historical information concerning Orthodox Christianity, which is conveniently classified by the author into a range of periods. On the ground of these facts the author makes conclusion about the difficulty of the difficult history and conditions, under which the Orthodox Christianity performed its activities in Grodno region.

The Third Chapter “Functioning and spread of orthodox liturgical religious chants in Grodno region” deals with analysis of different approaches in the research thought concerning religious chanting, description of conception of this process in Grodno region beginning from adoption of Christianity according to the historical periods, which the author mentions in the previous chapter. Also, this chapter includes description of activities of a range of psalm readers, choir-masters and conductors in Grodno region, chanting of the composers of the region are analyzed.

The Fourth Chapter “Orthodox chant practice as a factor of culture development in modern times” describes and analyses a range of significant phenomena for Grodno region: activities of the chamber choir of sacred music “Doilidstva” in the context of revival of chant tradition on the borderline of the 20th and the 21st centuries and also International Festival of Religious Chants “Kalozhskiy Blagovest”, held by the management of Grodno eparchy in cooperation with regional authorities for 20 years. This chapter includes information about the groups, which have been taking part in festivals since the beginning, about the winners, the awards and the prizes. At the end of the chapter the conclusions of the role of the festival as an element of social life are described.

The Conclusion includes the main conclusions of the research according to the Provisions to be defended.

References include 188 items.

The dissertation includes **Annexes:** A – Comments to the text; B – Extracts from documents, manuscripts and periodical publications; C – Score examples; D – Illustrations. **Audio**

and **Video Annexes** include records of chamber choir of religious music “Doilidstva”, records of compositions of Grodno region composers (musical analyses are provided in section 3.5.2., competition performances of religious chanting of groups at International Festival of Orthodox Chanting “Kolozhskiy Blagovest” and a prerecorded film from the 14th International Festival of Orthodox Chanting “Kolozhskiy Blagovest”.

Noé. Sabiedzin